

молодогвардійців, спогади та інші матеріали, які відображають діяльність підпільної комсомольської організації «Молодая гвардия» і доповнюють офіційну документацію [25].

Значною за обсягом є група джерел, яку складають періодичні видання та агітаційні матеріали підпільних рухів й організацій, окупаційної влади. Преса окупаційного періоду розпорошена в різних фондах ДАЛО. За походженням вона поділяється на періодичні матеріали партизан і підпільників та періодичні видання окупаційної влади на території Ворошиловградської області. Тут варто згадати листівки підпільної організації «Молодая гвардия» під назвою «Прочти и передай товарищу», із закликом до саботажу та жорстокої помсти німецьким військам [26]. Емоційно складною в психологічному сприйнятті є листівка-заклик «Отомсти!», що зображує жінку в розпачі з мертвою дитиною на руках [27]. У фонді П-7118 зберігається листівка молодогвардійців із зверненням до мешканців Краснодону [28]. У ній розкрито події кінця 1942 р., коли радянські війська перейшли в наступ і наблизилися до кордонів Ворошиловградської області та заклик підтримати активними діями звільнення районів області й Донбасу, перешкоджати та запобігати вивезенню майна, саботувати накази й розпорядження німецьких окупаційних властей з організації вивезення матеріальних цінностей народного господарства регіону.

У фонді 702 міститься коротка копія витягу з газети «Правда» під назвою: «Наступление продолжается» [29]. Вона розповідає про події зі звільнення Донбасу та підтримку місцевого підпілля цих дій шляхом організації мітингів на підтримку радянських військ. Серед матеріалів фонду є і копія статті «По українській землі» з газети «Радянська Україна» [30]. У ній автор описує події зі звільнення Ворошиловграда та населених пунктів області, змальовує картину руйнування міст і сіл, запустіння народного господарства регіону.

Підводячи підсумок інформативності історичних джерел та систематизації документів фондів ДАЛО з проблеми формування та діяльності партизанських загонів та підпільних груп у роки окупації Ворошиловградської області, необхідно відзначити різноманітність видів документації та їхню масштабну історичну інформативність. Матеріали, представлені у фондах, класифікуються за типами зібраних документів діяльності партизансько-підпільних формувань, підпільних обкомів, райкомів, міськкомів партії, що найбільш повно відображають їхню діяльність. Характерною рисою матеріалів архівних фондів є наявність широкої документальної бази, що репрезентує активну участь молодіжних організацій у підпільній боротьбі проти окупаційних властей, розгортання партизансько-підпільного руху в області загалом. За їх допомогою стають можливими ґрунтовні історичні реконструкції як бойової й підіривної діяльності окремих загонів, так і формування цілісної картини регіонального Руху Опору в роки Другої Світової війни.

1. Довгопол В., Литвиненко М., Лях Р. *Джерелознавство історії Української РСР*. – К., 1986.
2. Добров П.В. *Народне ополчення в роки Великої Вітчизняної війни: В 2 т.* – Донецьк, 1994.
3. Нікольський В.М. *Підпілля ОУН (б) у Донбасі*. – К., 2001.
4. *Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО)*. – Ф. 7118. – Оп. 1. – Спр. 659.
5. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 1.
6. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 2.
7. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 3.
8. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 275.
9. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 275.

10. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 43.
11. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 106.
12. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 62.
13. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 54.
14. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 68.
15. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 58.
16. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 69а.
17. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 66.
18. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 86.
19. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 46.
20. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 161.
21. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 166.
22. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 143.
23. ДАЛО. – Ф. 1745. – Оп. 1. – Спр. 1.
24. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 229а.
25. ДАЛО. – Ф. 1790. – Оп. 1. – Спр. 274.
26. ДАЛО. – Ф. 7118. – Оп. 1. – Спр. 661.
27. ДАЛО. – Ф. 7118. – Оп. 1. – Спр. 741.
28. ДАЛО. – Ф. 7118. – Оп. 1. – Спр. 662.
29. ДАЛО. – Ф. 702. – Оп. 1. – Спр. 15.
30. ДАЛО. – Ф. 702. – Оп. 1. – Спр. 12.

Kovalska L.A. The archival sources of the Lugansk region partisan and underground movements history during the Great Patriotic war period. The collection of the Lugansk region archival funds sources by the history of the Soviet Resistance Movement during the Second World War is analyzed. Documentary themes are systematized according to their origin and purpose of creation. The informing quality of the sources about the partisan activity in the war years on the territory of Voroshilovgrad region is determined.

Key words: The Great Patriotic war, partisan movement, underground movement, Lugansk region, archival sources

Т. В. Терещенко

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВА СФЕРА СЕЛА ЦЕНТРАЛЬНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ВІДБУДОВИ (1943–1950 рр.) В АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛАХ

У статті зроблено аналіз архівних джерел щодо проблеми відновлення й розвитку соціально-побутової сфери в сільській місцевості центральних областей України у 1943–1950 рр.

Ключові слова: соціально-побутова сфера села, джерельна база, архівні матеріали, селяни, колгоспники

На сучасному етапі державного будівництва України одним із першочергових завдань є відродження села, творення його життєздатного економічного і соціального потенціалу. Це вимагає критичного осмислення практики і досвіду минулих років і зокрема соціальної історії села України воєнного та повоєнного періодів. На порядок денний сучасних суспільствознавчих досліджень висувається як суто наукова, так і моральна потреба повніше відтворити картину життя пересічної людини, в тому числі й селянина, періоду відбудови. Відтак, актуальним є звернення до наукового аналізу соціально-побутової сфери села у специфічних історичних обставинах загалом і висвітлення джерельної бази цієї проблеми зокрема. Незважаючи на беззаперечну актуальність, жоден із вітчизняних дослідників не звертався до аналізу архівних джерел з означеної проблеми. Тому метою цього дослідження є спроба критичного огляду архівних матеріалів щодо цієї проблеми.

Джерельну базу останньої становлять різнопланові за змістом і характером джерела як колективного, так і особового походження. Це значний комплекс архівних документів років відбудови. Для наукового дослідження проблеми насамперед важливими є документальні матеріали з фондів Центрального державного архіву вищих органів державної влади і органів державного управління (далі – ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України

(далі – ЦДАГО України), та державних архівів Черкаської, Полтавської та Кіровоградської областей. За типологічно-видовим критерієм архівні джерела з проблеми можна поділити на такі групи: 1) документи центральних та місцевих органів влади; 2) матеріали міністерств і відомств; 3) звітно-розпорядча документація партійних та громадських організацій; 4) джерела особового походження.

За формальними ознаками – це постанови бюро обкомів КП(б)У, листи райкомів до секретарів парторганізацій, довідки обласних і районних відділів МДБ, доповідні записки уповноважених, протоколи, розпорядження, рішення, постанови, повідомлення, зведення райвиконкомів тощо. Особлива цінність вказаних документів у тому, що вони містять інформацію з установ різних рівнів – від сільрад до обкомів. У комплексі це дає змогу простежити основні засоби втілення політичної лінії центру щодо соціальної сфери на місцях.

У ЦДАГО України велику інформативну цінність мають документи фонду 4939 (Управління у справах сільського і колгоспного будівництва при Раді Народних комісарів (Міністрів) УРСР), фонду 166 (Народний комісаріат (Міністерство) освіти УРСР), фонду 342 (Народний комісаріат (Міністерство) охорони здоров'я УРСР), фонду 27 (Народний комісаріат (Міністерство) сільського господарства УРСР), фонду 4860 (Народний комісаріат зернових і тваринницьких радгоспів (Міністерство Радгоспів) УРСР), фонду 348 (Народний комісаріат (Міністерство) соціального забезпечення УРСР).

Так, значний масив інформативно насичених документів відклався у фонді 4939. Тут зокрема містяться тексти постанов, інструкцій, правил і розпоряджень з питань колгоспного та сільського будівництва, статистичні дані про його хід, кількісний та якісний склад сільських будівельних бригад, ліквідації землянок, кошториси будівництва (1, 2, 27, 19, 595).

Досить цінні відомості про побутові умови сільських медиків, роботу і матеріально-технічний стан сільських та колгоспних лікувальних закладів, заходи центральних та місцевих органів влади щодо розвитку сільської мережі лікувальних закладів можна знайти у документах фонду Р-342 (Оп. 14, Спр. 2730, 2706, 2815, 2707, 2717, 6104). Важливими джерелами з означеної тематики виявилися положення про сільську лікарську дільницю (Оп. 14, Спр. 2634), акти обстеження сільських лікувальних установ, що змальовують досить складну картину матеріально-технічного постачання та незадовільного санітарного стану в них (Оп. 14, Спр. 2751, 2820, 2819). Протоколи обласних з'їздів сільських лікарів, доповіді сільських лікарів, підготовлені для колегії Міністерства охорони здоров'я, відомості та звіти сільських головних лікарів мають більш персоналізований характер і дають певне уявлення про окремі аспекти лікарської допомоги на селі з її проблемами (Оп. 14, Спр. 2655, 2767, 2771, 2731).

Цінними також є матеріали (довідні записки, довідки, інформації, стенограми, газетні публікації) про відбудову сільських лікувальних закладів силами населення, що широко пропагувалася відповідними органами (Оп. 14, Спр. 2696); нерівномірний розподіл коштів на будівництво, ремонт та устаткування сільських та міських лікарень (Оп. 14, Спр. 6104), проблеми в організації пологодопомоги на селі (Оп. 14, Спр. 4041, 4057, 4035, 4195). Хід відбудови та розгортання мережі загальноосвітніх сільських шкіл, рівень їхньої матеріально-навчальної бази, діяльність радянських і партійних органів щодо здійснення загальноосвітнього навчання та організації вечірньої освіти для сільської молоді, ліквідації неписьменності та малописьмен-

ності серед дорослого сільського населення можна простежити на основі документів фонду 166 (Оп. 15, Спр. 410, 803). На увагу заслуговують й документи архівного фонду 348 (Оп. 3, Спр. 6, 31, 85), що висвітлюють заходи органів соціального забезпечення з матеріально-побутового забезпечення найбільш вразливих категорій сільського населення.

У ЦДАГО України інтерес для розкриття проблеми мають документи фонду 1 (Центральний комітет Компартії України і зокрема документи відділу шкіл ЦК КП(б)У (Оп. 73), сільськогосподарського відділу (Оп. 80), загального відділу (особливого сектору – таємної частини (Оп. 23, 24) та несекретного відділу (Оп. 30)). У цих документах міститься цінна інформація про стан соціальної сфери на селі. Насамперед, це широкий спектр різнопланових документів, серед яких – звіти і довідки обкомів КП(б)У та відділів ЦК КП(б)У з питань сільської електрифікації (Оп. 80, Спр. 873, 774); використання коштів на культурні потреби села, їх витрати у колгоспах УРСР (Оп. 80, Спр. 784; Оп. 23, Спр. 5468).

Серед довідок і матеріалів листування, з приводу стану охорони здоров'я на селі (Оп. 23, Спр. 5996, 2350, 5486; Оп. 24, Спр. 410), заслуговують на увагу спецповідомлення воєнної цензури про примусове вилучення в населення домашньої худоби та матеріали річних статистичних звітів Міністерства охорони здоров'я УРСР і його обласних підрозділів тощо.

Процеси відбудови та розвитку освіти на селі найбільш повно відображені в доповідних записках та звітах районних та обласних відділів освіти, довідках та інформаціях райкомів і обкомів КП(б)У, протоколах та стенограмах засідань колегій Міністерства освіти УРСР, конференцій і нарад працівників освіти (Оп. 23, Спр. 2859, 2860, 5612; Оп. 30, Спр. 2026, 2273). Фонд містить також доповідні записки, листи сільських учнів та їх батьків, учителів, працівників народної освіти до Міністерства освіти. Ці матеріали відображають реальні потреби сільського шкільництва, пересічних працівників освіти та учнівства, ілюструють настрої вчителів у цей період.

Можливість з'ясувати становище колгоспниці та порівняти його з пересічною міською жителькою надають матеріали, положення та інформації (Оп. 23, Спр. 776) про порядок призначення та виплати державної допомоги вагітним жінкам і самотнім матерям.

Хід, проблеми і труднощі будівництва житлових будинків для селян та колгоспників можна простежити на основі довідок про житлове будівництво в окремих районах та колгоспах (Оп. 23, Спр. 3475, 2198, 2193, 5445; Оп. 30, Спр. 1674).

Значно поглиблюють знання про стан соціальної сфери на селі документи державних архівів Черкаської, Полтавської та Кіровоградської областей. Передусім, документи та матеріали таких фондів Державного архіву Черкаської обл., як ф. Р-4099 (Звенигородський районний відділ культури), ф. Р-2182 (Шполянський районний відділ культури), ф. Р-3029 (Лисянський районний відділ культури), ф. Р-3435 (Канівський районний відділ народної освіти), ф. Р-3640 (Городищенський районний відділ народної освіти), ф. Р-80 (Виконавчий комітет Черкаської райради), ф. Р-1622 (Виконавчий комітет Золотоніської райради), ф. Р-3076 (Виконавчий комітет Бабанської райради), ф. Р-1261 (Виконавчий комітет Драбівської райради), ф. Р-79 (Виконавчий комітет Смілянської райради), ф. Р-2921 (Виконавчий комітет Попівської сільської ради Ротмістрівського району), ф. Р-2163 (Виконавчий комітет Буртянської сільської ради Шполянського району),

ф. Р–3498 (Виконавчий комітет Ватутінської сільської ради Звенигородського району), ф. Р–1596 (Тальнівська районна інспектура ЦСУ обласного статистичного управління Київської обл.), ф. Р–873 (Чигиринська районна інспектура ЦСУ обласного статистичного управління Кіровоградської обл.) та ін.

У Державному архіві Полтавської обл. для розкриття проблеми цінними є документи таких фондів: ф. Р–4298 (Відділ народної освіти виконкому Полтавської облради), ф. Р–4388 (Відділ охорони здоров'я виконкому Полтавської облради), ф. Р–5299 (Відділ охорони здоров'я виконкому Кобеляцької райради), ф. Р–4808 (Відділ охорони здоров'я виконкому Диканьської райради), ф. Р–8151 (Оржицький районний будинок культури виконкому Оржицької райради) та ін.

У Державному архіві Кіровоградської обл. корисними для дослідження є матеріали таких фондів: ф. Р–3082 (Управління у справах сільського і колгоспного будівництва при виконкомі Кіровоградської облради), ф. Р–3175 (Відділ народної освіти виконкому Кіровоградської облради), ф. Р–5983 (Відділ охорони здоров'я виконкому Кіровоградської облради), ф. Р–5051 (Планова комісія виконкому Кіровоградської облради), ф. Р–5115 (Кіровоградська обласна санітарно-епідеміологічна станція), ф. Р–285 (Виконавчий комітет Маловисківської райради), ф. Р–1304 (Виконавчий комітет Добровеличківської райради), ф. Р–5989 (Виконавчий комітет Гайворонської райради), ф. Р–1309 (Виконавчий комітет Долинської райради), ф. Р–2860 (Виконавчий комітет Кіровоградської облради) та ін.

Автентичні документи в зазначених архівах засвідчують, що відбудова житлово-побутової сфери села центральних областей України характеризувалася труднощами й недоліками, які визначалися широким спектром чинників, породжених наслідками війни та окупації, умовами повноенної п'ятирічки та адміністративно-командної системи.

Аналіз архівних документів дозволяє зробити висновки, що у післявоєнний період колгоспне селянство центральних областей України стало об'єктом визиску радянської податкової політики, жорстокої експлуатації в громадському господарстві колгоспів, позаекономічного примусу, а матеріальні умови його життя були незадовільними. Крім цього, джерела свідчать, що політика радянської влади у всіх галузях соціально-побутової сфери села відзначалася активною законодавчо-розпорядчою та багатопланою виконавчо-організаторською діяльністю. Хоча через об'єктивні обставини та суб'єктивні причини, заходи соціально-побутового забезпечення сільського населення центральних областей України в окреслений період повною мірою реалізовані не були.

Значний масив архівних матеріалів підтверджує, що в забезпеченні матеріально-технічної бази соціальної сфери держава робила ставку на обмежені прибутки колгоспів, громадську ініціативу та ентузіазм селян. Це стримувало, а часто й унеможлиблювало ефективну відбудову і розвиток соціальної інфраструктури в сільській місцевості центральних областей України. Так, документи свідчать, що державні й партійні органи післявоєнних років у примусовому порядку зобов'язували місцеві організації та керівників установ підтримувати почин житомир'ян (так званий, «народний рух»), вишукувати матеріали і трудові резерви на місцях для відродження зруйнованої інфраструктури.

Офіційні документи – звіти, доповідні записки, довідки, статистичні викладки, таблиці, протоколи, листування з партійними й радянськими органами тощо відображають переважно спроби влади вирішити «селянське

питання». Залучені документи дозволяють показати міру ефективності державної системи й методи, які застосовували сталінський режим в умовах післявоєнної руйнації.

Аналіз архівних документів переконає, що документи інформаційного характеру загалом характеризуються точністю датування, достовірністю, конкретністю, але відображають погляд на селянство та соціальні процеси на селі однобічно, тобто такими, якими їх бачили представники партійних і державних органів, адміністративного апарату, різноманітних відомств. Цей недолік менше притаманний протокольным документам, які подекуди віддзеркалюють ставлення сільських людей до влади та її соціальної політики. Особливу цінність у цьому контексті мають скарги й звернення сільських жителів до керівних органів, посадових осіб, засобів масової інформації та спецповідомлення воєнної цензури, підготовлені для вищих посадовців республіки, котрі відклалися у фондів ЦДАГО України (Оп. 30, Спр. 1444, 1443) [1; 2]. Попри деяку суб'єктивність авторів, останні документи залишаються чи не єдиним правдивим джерелом для вивчення соціально-психологічної атмосфери та політичних настроїв на селі в досліджуваній період.

Цінним джерелом є також документи епістолярного жанру, наприклад, матеріали перлюстрації (ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2359) [3] приватного листування, підготовленої відділом воєнної цензури Наркомату (Міністерства) державної безпеки за 1945–1946 рр. Останні не повною мірою можуть вважатися матеріалами особистого походження, бо є уривками з приватного листування селян зі скаргами на складні матеріально-побутові умови та продовольчі нестатки, підготовлені як інформація про настрої громадян органами держбезпеки для першого секретаря ЦК КП(б)У.

Таким чином, лише комплексне залучення архівних матеріалів, зіставлення їх з іншими джерелами, критичний аналіз та оцінка дозволяють дослідити основні аспекти проблеми, оцінити тогочасні події та факти з різних позицій.

1. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України).* – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 1444.
2. *ЦДАГО України.* – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 1443.
3. *ЦДАГО України.* – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2359.

Tereshchenko T.V. The social condition in the village of the Ukraine central region during the period of reconstruction (the 1943–1950th) in the archival sources. In the article are analysed the archival sources about the reconstructions and development of the life condition in the countryside of the Ukraine central region in the 1943–1950th.
Key words: social (life) condition of countryside, sources base, archival materials, villager, kolkhoznik

Л. Г. Тупцієнко-Кадирова

ДІЛОВОДНИЙ РІВЕНЬ ЗВ'ЯЗКІВ (на прикладі документів з архівної творчої спадщини композитора Юлія Мейтуса)

Розглянуто діловодні документи, з'ясовано основні елементи структури їхнього тексту, виділені ті з них, що мають потенційну пошукову привабливість для істориків.

Ключові слова: Юлій Мейтус, діловодні документи, структура тексту

Введення повних текстів історичних джерел і їх репрезентація пошуковими ознаками залишається й досі актуальними завданнями. Особові фонди митців, відзеркалюючи їхнє творче, громадське, особисте життя та, пов'язаних із ними, суб'єктів (людей, установ),